

У тім краю, звідки родом мій дід, люди жили здебільшого з праці на льонарнях. П'ятеро поколінь день крізь день ковтали суху лляну куряву, поволі збавляючи собі віку, п'ятеро веселих, терплячих поколінь, що живилися козиним сиром та картоплею, вряди-годи забивали трусика, вечорами пряли чи плели по своїх господах, співали пісень, пили чай з м'яти і були щасливі. День при дні вони били льон на старезних бительнях, безборонні перед ядучим порохом та спекою сушильних печей. По хатах у них звичайно стояло одним одне драбинясте ліжко, що було неподільною власністю старших, діти ж спали хто де впав по лавах. Ранками хати повнилися духом юшки-смажка, в неділю часом бувала затірка, у великі ж свята матері з усміхом доливали дітям у кухлики молока,— від цього чорна кава ставала чимраз ясніша, і тоді дитячі личка рожевіли з радощів.

Дорослі рано бралися на роботу, кидаючи на хазяйстві дитлахів; діти давали лад у хаті — замітали, перемивали начиння й чистили картоплю: коштовні жовтаві бульби. їхнє тоненьке лушпиння треба було показувати на очі старшим, аби одвести від себе підозру в марнотратстві чи недбайливості.

Щодня по школі діти рушали до лісу збирали гриби чи — іншої пори — лісове зілля: маренку, чебрець, кмин, м'яту, наперсник, а влітку, в косовицю, коли льонарі порали сіно на своїх нужденних луках, діти мусили визбирувати лугові квітки. Пфеніг кіло — за таку ціну брали в замку квіття з лугу; у місті в аптеках його продавали нервовим дамам по двадцять пфенігів за кіло. Правдивим скарбом були гриби: кіло грибів ішло за двадцять пфенігів, у місті ж у крамницях кіло грибів коштувало марку.

Восени, коли мокра земля в лісі рясно всівалася грибами, діти зашивались якнайглибше в зелені лісові сутінки. У кожної родини була своя потаємна місцинка грибів, за яку нишком переказувано кожному наступному поколінню.

Ліс належав Балекам, їхні ж таки були й льонарні. В дідовому селі стояв замок Балеків, де в невеличкій хатині обіч кухні дружина кожного нового голови роду важила й оплачувала гриби, лісове зілля чи берегові квітки. В отій-то хатині стояли на столі великі терези Балеків, старовинні, прикрашені візерунком із золота й бронзи, терези, перед якими вистоював хлопцем ще мій дід із кошиком грибів чи оберемком зілля в замурзаних рученятах, напружено ждучи, яку вагу покладе на терези пані Балек, поки хибка стрілка стане якраз на чорній рисці — тоненькій лінії справедливості, яку щороку треба було наводити наново. Потому пані Балек брала грубу книгу в брунатній шкіряній оправі, вписувала туди зважене й виплачувала гроші — по пфенігові чи по десять пфенігів, тільки зрідка комусь перепадала марка. І як ще дід був малий, у хатині повсякчас стояв великий слоїк з кисленькими цукерками, і коли пані Балек, тодішня господиня дому й володарка заповітної хатини, була в доброму гуморі, вона сягала рукою до слоїка й кожному дітлахові давала по цукерці — і личка дітей рожевіли з радощів так само, як тоді, коли матері святами доливали їм у кухлики молока і кава там робилася чимраз ясніша, аж ставала така ясна, як дівчачі кіски.

Один із законів, що їх увели Балеки, казав: нікому не вільно мати своїх терезів. Закон той постав так давно, що ніхто вже не замислювався, коли та чому він виник, а проте на нього належало добре вважати, бо хто раз зламав би його, тому не давано більше роботи на льонарні, у того не куповано більше грибів чи лісового або лугового зілля. Влада Балеків сягала так далеко, що й по сусідніх селах ніхто не давав йому роботи, ніхто не брав у нього лісового добра. Але од тих часів, як ще дід та баба мого діда малими дітьми шукали грибів і носили їх у замок, аби там на кухні ними приправлено печеню багатим панам із Праги чи запечено в їхній паштет, нікому й разу не спало на думку поламати цей закон: борошно міряли мірками, яйця можна було полічити, пряжу почислити на лікті, та й, зрештою, старовинні, золотом і бронзою мальовані терези Балеків не справляли враження, що вони можуть сфальшувати, і п'ятеро поколінь людей довірливо здавались на хибку чорну стрілку, несучи до замка, все, що вони з дитячою ретельністю добували в лісі.

Щоправда, знаходилися між тими сумирними людьми такі, що не шанували закону Балеків: то були здебільшого ловці, що вповали тільки на свій хист за одну ніч здобути більше, ніж за місяць роботи на льонарні, однаке і їм, здавалося, ніколи не спадало на думку купити чи там змайструвати собі терези. Мій дід був перший, кому вистало відваги засумніватися в справедливості Балеків, що жили в замку, мали дві карети і щороку вчили своїм коштом когось із сільських хлопців у Празькій семінарії на богослова, Балеків, у яких щосереді гуляв у карти священник, яких на Новий рік навідував повітовий голова з кайзерівським гербом на кареті і яких з нагоди нового 1900 року сам кайзер дарував шляхетством.

Мій дід був роботящий і розумний хлопець. У лісі він завше заходив далі од усіх дітей, у самі хащі, аж туди, де, як казали, жив лісовий велет Білган, приставлений стерегти Бальдерерові[1] скарби. Однаке дід не боявся Білгана, ще хлоп'ям він забирався в найглибші лісові закутки, назбирував силу грибів, знаходив навіть трюфелі, що їх пані Балек брала по тридцять пфенігів за фунт. Усе, що він приносив Балекам, дід записував у стовпчик на чистому боці календарного аркушика — кожний фунт грибів, кожний жмуток чебрецю,— а праворуч виводив дитячими кривульками, скільки йому за віщо сплачено: не забував жадного пфеніга, що він взяв у замку від своїх семи до дванадцяти років. Скоро ж по тому як йому вийшло дванадцять, настав рік 1900, і Балеки на честь подарованого їм від кайзера шляхетства наділили кожній льонарській родині по восьминці кілограма кави, тієї, що йшла з Бразилії; чоловікам, крім того, давали дурно пива й тютюну. У замку вряджено пишний бенкет — тополева алея од воріт до замка захрясла каретами.

А за день перед бенкетом у замку роздавали каву, в тій-таки хатині, де вже, либонь, із сто років стояли терези Балеків, що відтепер звалися Балеки фон Білгани, бо на місці, де стояв їхній замок, був колись, за переказом, палац лісового велета Білгана.

Дід часто переповідав мені, як він після школи пішов до замка взяти каву на чотири хати: Цехів, Вайдлерів, Вола та свою, себто Брюхерів. Це

діялося опівдні проти святого Сильвестра, людям треба було чепурити в хатах, дещо пекти, і сусідкам-господиням не хотілося виряджати до замка аж чотирьох хлопців, кожного по свою восьминку кави.

Отож по якомусь часі дід уже сидів на довгому низькому ослоні в знайомій хатині в замку, дожидаючи, поки Гертруда, замкова покоївка,— пані Балек фон Білган клопоталася наступним святом,— відкладала для нього чотири готові, зважені на фабриці пакуночки кави, і дивлячись на терези, де на лівій шальці хтось залишив півкілограмову гирю. А потім Гертруда потяглася до слоїка з кисленькими цукерками, щоб витягти одну дідові, й побачила, що слоїк порожній: його насипали цукерками, тими, що по марці кіло, один раз на рік.

Гертруда засміялася, промовила: "Стривай, я зараз принесу", і дід із своїми чотирма пакуночками кави, розваженої і запакованої на фабриці, зостався стояти перед терезами, де на лівій шальці хтось залишив півкілограмову гирю, і коли він поклав пакуночки на порожню шальку, серце йому закидалося, мов несамовите, бо чорна стрілка справедливості спинилася геть ліворуч від риски, шалька з гирею не рушилася з місця, а півкілограма кави пішли височенько догори; серце йому не калатало б дужче, якби він, припавши під кущем у лісі, ждав, що з хачі ось-ось уявиться велет Білган. Він мерщій шарнув по кишенях, знайшов кілька плесковатих камінчиків, що завше мав при собі, бо повсякчас стріляв з рогатки горобців, щоб не дзьобали матері на грядках капусти: три, чотири, п'ять камінчиків довелося йому покласти на додачу біля чотирьох пакуночків кави, аби шалька з гирею порушилася і стрілка нарешті-таки стала саме на чорній рисці. Дід тоді взяв каву з терезів, угорнув камінці в шматину, і коли увійшла Гертруда з великим, на ціле кіло, пакунком кисленьких цукерок, щоб знову було чим цілий рік будити на личках дітей рум'янці радощів, і поки вона торохтіла ними, висипаючи в слоїк, малий замлілий хлопчик стояв перед терезами, і все було сливе так само, як і перед тим.

Дід узяв тільки три пакуночки кави, і Гертруда здивовано й налякано глянула на блідого хлопчика, коли він кинув об землю кисленьку цукерку й настоптав її ногою.

— Я хочу побалакати з пані Балек,— сказав він.

— Пані Балек фон Білган хотів ти сказати? — перехопила Гертруда.

— Гаразд, нехай Балек фон Білган.

Одначе Гертруда зняла його на глум, і він поночі вернувся додому, оддав Цехам, Вайдлерам і Вола їхню каву, а сам, сказавши, що йому треба до пастора, з своїми п'ятьма камінчиками в кишені попростував геть із села. Йому довелося чимало попийти, щоб знайти такого, хто мав терези, кому було вільно їх мати; у селах Блаугау й Бернау, він знав, терезів не було ні в кого, і, минувши їх, хлопець побрався далі, аж поки по двох годинах шляху дістався маленького містечка Дількайма, де мешкав аптекар Гоніг.

З господи в Гонігів пахло допіру спеченими тістечками, і коли аптекар відчинив змерзлому хлопцеві двері, од нього війнуло пуншем; затиснувши між тонких уст мокру сигарету, він несамохіть ухопив нахолі дідові руки в свої й промовив:

— Еге, десь, батькові знову кепсько з легенями!

— Ні, мені не ліків, я...

Дід розкутав шматину, взяв із неї свої п'ять камінчиків і, простягти Гонігові, мовив:

— Можна мені оце зважити?

Він боязко зазирнув Гонігові в лице, одначе той нічого не сказав, не розгнівався, не заходився розпитувати, і дід промовив:

— Оце стільки не стає до справедливості.

І аж тепер, у теплій хаті, дід відчув, які мокрі в нього ноги. Поганенькі черевики вимокли на снігу, у лісі сніг цілу дорогу сипав на нього з гілля, а тепер, у теплі, розтав, дід утомився й хотів їсти, і враз він заплакав: йому раптом навернулись на думку всі ті гриби, все зілля з лісу й з луків, що його поважено на терезах, яким не вистачало аж п'ять камінців до справедливості. А коли Гоніг з камінцями на долоні, хитаючи головою, пішов кликати жінку, дід подумав про весь рід свого батька, свого діда, чії гриби й зілля теж важено на цих-таки терезах, і його всього ніби залила тяжка хвиля кривди, й він заплакав ще дужче. Він непроханий сів на стілець у Гоніговій хаті, не добачив крізь сльози тістечок та кави, що їх поставила перед ним м'якосерда й гладка пані Гоніг, і втихомирився аж тоді, як Гоніг вернув з аптеки і, побризкуючи камінцями в руці, стиха мовив до жінки:

— П'ятдесят п'ять грамів як скло.

Дід здолав ще дві години шляху лісом, перетерпів дома биття, вимовчав на всі докори за каву і потім за цілий вечір не зронив ані слова — мовчки сидів і зводив рахунок на аркушику з календаря, де в нього було позаписувано все, що він переносив на продаж до тодішньої пані Балек фон Білган; і коли вибило північ, у замку вдарили з гармат, усюди в селі знявся гомін, забамкали калатала, пішли обнімання й поцілунки, дід підвівся й повітав Новий рік словами:

— Балеки винні мені вісімдесят марок і тридцять два пфеніги.

І він знову подумав про всіх дітей з їхнього села, про свого брата Фріца, що Perezбирав безліч грибів, про свою сестричку Людмилу, про сотні дітей, що збирали Балекам гриби, лісове зілля й лугові квітки, та

цього разу не заплавав, а розповів батькові, матері, братам і сестрам те, про що оце довідався.

Коли Балеки фон Білгани з шляхетським гербом на кареті — велетом, що причаївся під сосною, на блакитному тлі з золотом — приїхали другого дня до церкви, вони вздріли там стіну блідих нерухомих людських облич, що були звернуті на них. Балеки сподівалися від селян гірлянд, серенад і віватів, одначе, коли вони їхали селом, усе там неначе повимирало, а в церкві на них мовчки обернулися неприязні обличчя марних людей, і коли пастор зійшов на амвон сказати святочну проповідь, то й він відчув, яким холодом віє од його завше такої сумирної й привітної пастви, і, швиденько пробелькотівши свою казань, умиваючись потом, побрався назад до віттаря.

І коли Балеки фон Білгани після відправи виходили з церкви, їх проводжала та сама німа стіна марних облич. Молода ж пані Балек фон Білган спинилася перед ослонами, де сиділи діти, нагляділа в їхньому гурті обличчя мого діда, малого, бліденького Франца Брюхера, і тут-таки, в церкві, спитала:

— Чому ти не взяв своїй матері кави?

Тоді мій дід підвівся й мовив:

— Бо ви мені винні стільки грошей, скільки коштує п'ять кілограмів кави.— І він добув з кишені п'ять камінців і, простягаючи їх молодій пані, докінчив: — Осьде ті п'ятдесят п'ять грамів, що ще не стає до півкіла. Отака у вас щербата справедливість.

І, перше ніж пані змоглася на слово, усі чоловіки й жінки в церкві зотягли псалом:

— Правда щербата земна, о господи, вбила тебе.

Поки Балеки були в церкві, один ловець, Вільгельм Вола, заліз до хатини в палаці, де ведено розрахунки з дітьми, викрав терези й грубу книгу в шкіряній оправі, куди було вписане кожне кіло грибів і кожне кіло зілля, що його Балеки купили в селян; цілого новорічного півдня сиділи в хаті мого прадіда чоловіки й лічили, а злічили тільки десяту частину проданого,— та коли нарахували вже багато тисяч талярів і ще таки не дійшли краю лікові, де не взялися жандарми повітового голови, з бійкою та пострілами ввірвалися в прадідову хату і гвалтом одняли терези й книжку. У тому шарварку вбито малу дідову сестру Людмилу, кількох чоловіків поранено та ще ловець Вільгельм Вола заколов жандарма.

Забунтувало не саме наше село, а й Блаугау та Бернау, і щось, мабуть, з тиждень на льонарнях не було роботи. Одначе згодом наїхало сила жандармів, і всім чоловікам та жінкам погрожувано в'язницею, а Балеки змусили пастора прилюдно в школі вивірити терези й довести всім, що їхня стрілка справедливості правдива. Тоді чоловіки й жінки вернули до роботи на льонарнях, та ніхто не пішов до школи дивитися на пастора з терезами, і він стояв там сам-один, безпорадний і понурий, з гирями, терезами й пакуночками кави.

І знову діти, як перше, збирали гриби, знову рвали чебрець і маренку, але щонеділі в церкві, ледве її поріг переступали Балеки, починався той самий спів: "Правда щербата земна, о господи, вбила тебе",— аж поки повітовий голова сказав оголосити по всіх селах, що той псалом співати заборонено.

Дідовим батькам довелося покинути рідне село, свіжу могилу малої дочки; вони стали кошикарями, тільки що ніде не осідалися на довший час,— звідусюди гнала їх болюча правда, що стрілка справедливості й на новому місці звихнена. І знову вони йшли за своїм возом, що поволі тягся сільськими вулицями, вели з собою своїх сухоребрих кіз, і перехожий, що здивався їм дорогою, міг почути од воза спів:

— Правда щербата земна, о господи, вбила тебе.

І якби хто спинився послухати, йому б розказали історію Балеків, що мали щербату на десятерик справедливість. Тільки що сливе ніхто не спинявся їх слухати.

[1] Бальдерер (чи також Бальдер, Бальдур, Балур) — один з богів у північно-германській міфології.